

УДК 314; 36

DOI 10.35423/2078-8142.2023.2.1.3

Т. В. Гардашук,
доктор філософських наук,
завідувачка відділу логіки та методології науки,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: gardashuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1831-2021>

НАУКОВО-ПОЛІТИЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ (НА ПРИКЛАДІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ)

Зменшення кількості відходів та їх негативних впливів на довкілля і якість життя людини належить до глобальних екологічних викликів сучасності, які потребують комплексної відповіді. Аналізуються підходи до розв'язання проблеми поводження з відходами на локальному рівні. Поводження з відходами визначається як науково-політична проблема, оскільки успіх рішення залежить як від наукового обґрунтування, експертизи, рекомендацій, так і від розуміння цих рекомендацій політиками та суспільством загалом. Складність розв'язання науково-політичних проблем характеризується зростанням невизначеності, ціннісним навантаженням, високими ставкою (ціною), ризиками та терміновістю рішень (Ravetz). Показана продуктивність залучення місцевих цінностей (теорія локалізації), менеджменту спільного (Остром) та інтерпретації феномена NIMBY для формування підходів до вироблення управлінських і комунікативних стратегій у сфері поводження з відходами на локальному рівні. Масштабні руйнівні наслідки нинішньої російської агресії в Україні додали нових аспектів до проблеми поводження з відходами і значною мірою ускладнили реалізацію попередніх планів, вимагаючи ефективних нестандартних рішень.

***Ключові слова:** глобальна екологічна проблема, локальний рівень, поводження з відходами, комунікація.*

Вирішення глобальних екологічних проблем потребує всебічного і комплексного підходу до аналізу всього спектру причинно-наслідкових ланцюгів, що спричиняють деградацію довкілля, завдаючи шкоди Біосфері і самій людині. Цей аналіз має охоплювати глобальний і локальний рівні, а також враховувати внесок у створення і розв'язання тих чи інших екологічних проблем усіх сторін та соціальних груп суспільства.

До глобальних проблем сучасності належить накопичення промислових і побутових відходів та зумовлені цим забруднення локального і глобального довкілля, зокрема світового океану, кліматичні зміни, втрати природно-культурних ландшафтів і біорізноманіття, погіршення якості життя людей та загрози їхньому здоров'ю.

Метою цієї статті є аналіз науково-політичних і комунікативних аспектів пошуку рішень проблеми поводження з відходами на локальному рівні.

Складність і комплексність проблеми поводження з відходами дає підстави визначити цю проблему як науково-політичну. У даному разі суть науково-політичних проблем полягає у тому, що всі етапи її розв'язання – від пошуку шляхів зменшення кількості відходів, що утворюються під час споживання товарів і послуг, і до їхнього збирання, зберігання, сортування, транспортування, переробки й утилізації, – потребують відповідної наукової експертизи й наукового обґрунтування згідно з правилом 4R (Reduce, Repair, Reuse, Recycle), або ієрархії відходів. Ієрархія відходів охоплює такі рівні: попередження утворення відходів у первинному виробництві (виробництво товарів з первинної сировини) та обсягів споживання (reduce); ремонт замість заміщення новим товаром (repair); повторне (багаторазове) використання певних видів продукції, наприклад, упаковки (reuse); вторинна переробка або компостування відходів (recycle); насамкінець, спалювання відходів з метою отримання енергії; захоронення відходів на звалищах. Кож-

на зі складових цього правила стосується індивідуальної та корпоративної поведінки, а також вимагає відповідного менеджменту й інфраструктури. Водночас, наукові рекомендації мають реалізуватися у складному сучасному соціально-політичному контексті з урахуванням інтересів і впливів різних груп суспільства та бізнесу, потребуючи розширеної спільноти експертів не лише з академічного середовища, а й поза ним. У цьому полягає, власне, політична складова. Складність розв'язання науково-політичних проблем характеризується зростанням невизначеності, ціннісним навантаженням, високими ставкою (ціною), ризиками та терміновістю рішень [9]. З урахуванням названих обставин, Д. Коллінґридж (D. Collingridge) і К. Рів (C. Reeve) порушують питання про вироблення такої моделі взаємодії науки і політики, яка «пристосовувала» б, з одного боку, політиків до адекватного сприйняття наукової інформації, рекомендацій, експертних висновків, а з іншого – науковців до подачі інформації у спосіб, прийнятний для політиків та інших зацікавлених сторін [5]. Це актуалізує питання «про умови співіснування одного з одним різноманітних традиційних етосів, що належать до окремих людських спільнот» [3, с. 9] та пошуку суспільного консенсусу щодо вирішення складних проблем. Відповідно, зростає роль комунікації між науковими експертами, політиками та громадами, котрі є однією з ключових сторін у питаннях поведінки з відходами.

Відповідна, національна та регіональні політики мають враховувати інтереси і настрої громад, спиратися на громади, здійснювати з ними постійний діалог та інформаційно-просвітницьку роботу. В Україні цей процес набуває особливої актуальності у процесі реалізації реформи з децентралізації та посилення спроможності громад і місцевого самоврядування. При цьому надзвичайно важливим є засвоєння міжнародного досвіду в царині поведінки з відходами, а також урахування як негативних, так і позитивних уроків (кейсів). До поліпшення спроможності у сфері поведінки з відходами нас зобов'язують Цілі сталого розвитку на 2016–2030, євроінтеграційні устремління України, інші

міжнародні зобов'язання держави та її залученість до глобалізаційних процесів.

Громади, як споживачі різноманітних матеріальних ресурсів і благ, у процесі своєї життєдіяльності на рівні домогосподарств та під час користування спільним простором продукують різноманітні відходи, які зазвичай кваліфікують як муніципальні і тверді побутові відходи. Тому повсякчас постає питання про шляхи зменшення їхньої кількості, їхнє збирання, транспортування й утилізацію, а громади неминуче стикаються з необхідністю вибору відповідної управлінської моделі на локальному рівні.

Поводження з відходами значною мірою є індикатором ставлення населення до свого найближчого й безпосереднього оточення, довкілля, що описується поняттям «sense of place», «відчуття місця», або «почуття місця». Англійське слово «place» може також перекладатися як містечко, селище, садиба, житло, домівка, тобто за своїм змістом воно охоплює все те, що становить основу і сенс повсякденного життя людини. Через ставлення людей до свого безпосереднього довкілля формуються місцеві, зокрема й екологічні цінності, а також уявлення громадян щодо своїх зобов'язань стосовно безпосереднього довкілля та практичних дій, спрямованих на збереження цього довкілля, а відтак – і засад свого життя [1; 4].

Зі станом локального довкілля безпосередньо пов'язані здоров'я, добробут, працездатність, психоемоційне самопочуття людей, їхня здатність протистояти шаленим ритмам урбанізованого життя та не піддаватися депресіям. Власне, йдеться про ті ресурси, які неподільно належать усім членам громади і мають слугувати загальному благу, добробуту та щастю, незалежно від соціального чи майнового становища окремо взятого члена суспільства. Здебільшого такі ресурси не мають чітко визначеного власника – приватної фізичної чи юридичної особи або держави. У сучасній соціальній та економічній науці їх описують за допомогою поняття «спільне» (або commons).

Дослідження спільного викликає чималий теоретичний і практичний інтерес насамперед через вади як ринкових, так і

адміністративних механізмів управління, незрілість професійних еліт, повсюдне загострення екологічної ситуації та наростання екологічних криз. Спільне може мати свої окреслені межі (наприклад, міський парк) або взагалі не мати меж (атмосферне повітря). Дослідження взаємодії людини та довкілля і використання природних ресурсів тривалий час пов'язували з поняттям «трагедія спільного» (tragedy of the commons), яке запровадив у науковий обіг у 1968 р. Гарет Гардін (Garret Hardin) для означення складності менеджменту природних ресурсів спільного доступу та користування (водні ресурси, ліси, рибні запаси, річки й прибережні території, пасовища тощо). Трагедія спільного є наслідком того, що ними користуються різні групи людей, внаслідок чого цим ресурсам загрожує надмірна експлуатація і виснаження. Зрештою, вони скінчені. Значущість дослідження спільного засвідчує присудження професорці політекономії Індіанського університету (Indiana University, USA) Еліно́р Остро́м (Elinor Ostrom) Нобелівської премії в галузі економіки 2009 р. В основі «трагедії спільного», відзначала Еліно́р Остро́м, лежить людська поведінка та її мотивація, як-от: конкуренція, особисті інтереси, прибуток, або турбота про інших людей та громаду, суспільство в цілому тощо. Ринкові механізми в цьому разі не можуть бути універсальними регуляторами, а такі соціальні механізми контролю особистих інтересів, як комунікація, довіра, аргументація не завжди достатні та ефективні. Утім, ці механізми можуть попередити «трагедію спільного», а управління спільним може мати позитивні результати як для підтримки збалансованості довкілля, так і для добробуту громад [2]. Аспект спільного містять у собі всі екологічні проблеми, особливо проблеми великого міста, а від розуміння природи спільного значною мірою залежить і успіх управління ним.

Аналіз ставлення людей до безпосереднього довкілля полегшує розуміння об'єктивної оцінки ролі чинників довкілля під час планування економічного розвитку на національному, регіональному і локальному рівнях та діяльності приватних кампаній, а також у процесі формування екологічної політики на всіх рівнях. Оцінка довкілля, ґрунтована на ставленні людей до безпосередньо-

го довкілля («place-based approach to environmental values») дістала назву теорії місця, або теорії локалізації («A Place-Based Theory») [8], яка ґрунтується на тому, що певні форми територіальності є універсальними для всіх культур, особливо в тих аспектах, що співвідносять людей та громади з їхнім екологічним, соціальним і культурним контекстом. Ця універсальність, зокрема, виявляється у тому, що всім людям подобається жити неподалік шкіл, церков, крамниць, парків і скверів і якомога далі від каналізацій, складів, електростанцій, магістралей, звалищ, в'язниць тощо.

До речі, таку універсальність добре розуміють і використовують будівельні компанії, які доволі агресивно реалізують свій бізнес в українських містах, нерідко спричиняючись до конфліктів з місцевими громадами й екоактивістами.

Експлуатацію універсальних цінностей у приватних інтересах, зокрема, можна виявити через рекламу тих чи інших будівельних компаній з вигідною і привабливою пропозицією інвестицій у житло. До того ж привабливість значною мірою полягає у місцевості, де зводиться чи планується зводитися черговий житловий комплекс. Для заохочення приватних інвесторів чи покупців житла до реклами залучаються відомі особистості, зірки спорту й шоу-бізнесу, які зі щасливими посмішками пропонують нам з вами стати їхніми сусідами. Але зірці за рекламу треба заплатити, й заплатити немало. Тому девелопери вдаються до дешевшого рекламного прийому, який, утім, робить їхню пропозицію не менш, а то й більш привабливою для потенційного споживача. Йдеться про використання, а точніше – експлуатацію образу природи в рекламі, коли застосовуються ходи на кшталт «Парк, озера, чисте повітря», «Завітайте в казку – парк поруч», «Білочка мріє з вами познайомитися», «Вид на мільйон» у пропозиції перспективного житла біля парків, рік, озер тощо. Справді, наявність парків чи інших рекреаційних територій значно підвищують привабливість (і ринкову вартість) об'єкту, адже всі хочуть дихати чистим повітрям, чути спів пташок, мати поруч місце, куди можна піти відпочити родиною або просто прогулятися після робочого дня чи тижня. Тобто, людей приваблює спільне, яке слугуватиме їхньому особистому

благу. Утім, ми ніколи не побачимо реклами житла біля звалища, промзони чи сміттєпереробного заводу, оскільки громадянам, згідно з теорією локалізації, притаманне неприйняття сусідства з непопулярними об'єктами: люди воліють жити ближче до речей, які їм подобаються, і далі від речей, які викликають у них страх, підозру, занепокоєння або роздратування.

У разі відсутності чіткої стратегії поводження з побутовими/муніципальними відходами, неналежної комунікації та освітньо-інформаційного забезпечення у сфері збалансованого споживання і виробництва тощо, території громад на певному етапі починають потерпати від накопичення відходів. Це спричиняється до погіршення стану довкілля, зниження якості атмосферного повітря, води, ґрунтів, рекреаційного потенціалу та туристичної привабливості і, відповідно, має наслідком виникнення додаткових ризиків для здоров'я та зростання соціальної напруги і конфліктів.

Причиною зростання соціальної напруги можуть бути конфлікти з розташованим на території громад бізнесом, що продукує відходи, а також з іншими громадами, регіональною і національною владою як реакція на спроби розміщення шкідливих (або таких, що здаються потенційно шкідливими) виробництв та об'єктів, зокрема пов'язаних з накопиченням та переробкою відходів. Громади чинять опір спробам побудови таких об'єктів, бо вони автоматично належать до групи «потенційно непривабливих».

Спротив місцевого населення будівництву нових потенційно шкідливих і небезпечних виробництв характеризують як феномен «не на моєму подвір'ї», або феномен NIMBY (аббревіатура від англійського «Not-In-My-BackYard»), чи синдром NIMBY [6]. Дослідження феномена NIMBY як активного спротиву місцевих громад зовнішнім втручанням під гаслами «не на моєму подвір'ї» та організованого руху за право на чисте і безпечне довкілля в Західній Європі та США на хвилі загального підйому екологічної свідомості та активізму починаючи 1970-ми роками важливе для комплексного розуміння шляхів розв'язання проблеми поводження з відходами. Феномен/синдром рух NIMBY охоплює сукупність

чинників (історичних, психологічних, соціально-економічних) і явищ (індивідуальна та колективна поведінка, форми протесту тощо), пов'язаних з місцевою опозицією до впровадження рішень згори. У нашій країні він також виявляє себе у спротиві громад до створення непопулярних виробничих об'єктів, до яких належать підприємства з переробки відходів.

Серед причин виникнення синдрому NIMBY можна назвати: 1) брак достовірної, правдивої інформації щодо нових проєктів, його екологічних впливів, очікуваних вигод і ймовірних ризиків для громад і локального довкілля; 2) «підрив культури» у значенні усталеного укладу й способу життя: коли на території громади або неподалік розпочинається впровадження нових «непривабливих» проєктів без попереднього узгодження з громадою, люди сприймають це як «зовнішню» загрозу їхній усталеній культурі; 3) боязнь змін: будівництво нових об'єктів частіше сприймається негативно.

Одним з парадоксів синдрому NIMBY є те, що місцеве населення не заперечує проти утилізації їхніх відходів деінде (тобто збільшенню відстані між об'єктом і «географічним», фізичним довкіллям) або навіть наполягає на цьому, водночас категорично заперечуючи такі дії на власній території, навіть якщо інвестор обіцяє дотримання екологічних норм будівництва, нові робочі місця, поліпшення інфраструктури тощо. Зазвичай синдром NYMBY розглядають як перешкоду територіальному, у тому числі й промислово-му розвитку та реалізації бізнесових ініціатив, а також впровадженню екологічної політики згори. Водночас, не слід оцінювати це явище спрощено й однобічно, зважаючи на весь спектр взаємозв'язків між культурою, системою цінностей, географічним, фізичним простором. Тому комплексний аналіз проблеми може сприяти напрацюванню адекватного інструментарію для опису й пояснення дій місцевих громад та організацій, які з позицій традиційної бюрократії кваліфікуються як радикальні.

Будь-яка демократична екологічна політика має брати до уваги не лише наукові рекомендації, а й зважати на феномен NYMBY і пов'язані з ним настрої, активно залучаючи громади до

процедур вироблення й ухвалення рішень. Місцеві настрої й ініціативи виступають каталізатором діалогу між локальними (внутрішніми) інтересами та інтересами суб'єктів вищих рівнів, які є зовнішніми агентами стосовно конкретної громади і місцевості. Відсутність же проявів спротиву місцевих громад можуть засвідчувати те, що населення в принципі не здатне впливати на рішення «згори» і є лише пасивним об'єктом маніпулювання, а отже, й низьку громадянську свідомість і політичну активність місцевого населення, брак демократії й нерозвиненість структур громадянського суспільства.

Глобально рух NIMBY досяг значних успіхів у протидії будівництву шкідливих виробництв, забезпечення дотримання екологічних критеріїв і стандартів і продемонстрував спроможність громад і громадянського суспільства. Він тісно пов'язаний з рухом за екологічну справедливість, оскільки актуалізує питання справедливого розподілу екологічних благ і ризиків, турботу про спільне. Крім протестних характеристик, феномен NIMBY також включає і низку позитивних практик, спрямованих на поліпшення соціально-економічного та екологічного стану територій місцевих громад, намагаючись у такий спосіб продемонструвати їхню спроможність. До таких практик, зокрема, належать: організація інформаційно-просвітницьких кампаній, поширення позитивного досвіду поводження з відходами, навчання та заохочення людей і домогосподарств до заощадження ресурсів, налагодження діалогу з бізнесом, іншими громадами, урядом тощо.

Формою розв'язання суперечностей феномена NIMBY є рухи, які об'єднуються загальною назвою «не на планеті Земля», або NOPE («Not On Planet Earth»-movements) і декларують принципову неприпустимість небезпечної для довкілля і здоров'я людини діяльності будь-де.

Отже, Україна має ретельно вивчити досвід поводження з відходами іншими, особливо європейськими країнами, приділяючи особливу увагу освітній складовій, яка має надавати об'єктивну інформацію про поводження з відходами. Успіх розв'язання пи-

тання мінімізації відходів визначатиметься можливістю їх практичної реалізації в повсякденному житті.

Для розробки та реалізації стратегії поводження з відходами та подолання негативних проявів синдрому NIMBY слід спиратися на:

- методологічний потенціал Місцевих порядків денних на XXI століття;
- цілі відповідального споживання (12 Цілей сталого розвитку на 2016–2030);
- глобальні принципи для громад без відходів (Global Principles for Zero Waste Communities), які передбачають заощадження всіх ресурсів через відповідальне виробництво, споживання, багаторазове використання та відновлення товарів, пакування і матеріалів без спалювання та захоронення в землі, без скидання у воду та викидів у повітря, щоб не завдавати шкоди довкіллю та здоров'ю людини [7];
- диверсифікацію моделей поводження з відходами та залучення всіх можливих інструментів з урахуванням місцевих особливостей і традицій громад.

Теперішня агресія Росії в Україні з її масштабними руйнівними наслідками для міст, селищ і сіл нашої держави додала нових аспектів до проблеми поводження з відходами і значною мірою ускладнила реалізацію попередніх планів. Ці обставини вимагають пошуку ефективних і нестандартних рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гардашук Т. В. *Концептуальні параметри екологізму*. К. : ПАРАПАН, 2005. 200 с.
2. Гардашук Т. В., Мовчан Я. І. Від «трагедії спільного» до «менеджменту спільного». *Досвід інтерпретації дикої природи в Україні (Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 березня 2013 р., м. Миколаїв)*. Одеса–Миколаїв, 2013. С. 44–47.
3. Єрмоленко А. М. *Комунікативна практична філософія*. Підручник. К. : Лібра, 1999. 488 с.

4. *Роль експертних товариств в сфері політики, охорони довкілля, культури та релігійного життя в Україні та Білорусі*. К., 2014. 152 с.
5. Collingridge D., Reeve C. *Science speaks to power: The role of experts in policy making*. London : Frances Pinter, 1986.
6. Driscoll A. *NIMBYmovements*. URL: www.researchgate.net/publication/319534707_NIMBY_Movements
7. *Global Principles for Zero Waste Communities*. URL: <http://zwia.org/zero-waste-community-principles>
8. Norton B. G., Hannon B. Environmental Values: A Place-Based Theory. *Environmental Ethics*. 1997. 19(3). P. 227–245.
9. Ravetz J. R. What is Post-Normal Science. *Futures*. 1999. 31. P. 647–653.

REFERENCES

Collingridge, D. & Reeve, C. (1986). *Science speaks to power: The role of experts in policy making*. London: Frances Pinter.

Driscoll, A. *NIMBYmovements*. Retrieved from: www.researchgate.net/publication/319534707_NIMBY_Movements

Gardashuk, T. V. (2005). *Conceptual parameters of ecologism*. Kyiv: PARAPAN. [In Ukrainian].

Gardashuk, T. V. & Movchan, Ya. I. (2013). From the "tragedy of the commons" to the "management of the commons". *Experience of Wildlife Interpretation in Ukraine* (Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (15 March). Odesa-Mykolaiv, p. 44-47. [In Ukrainian].

Global Principles for Zero Waste Communities. Retrieved from: <http://zwia.org/zero-waste-community-principles>

Norton, B. G. & Hannon, B. (1997). Environmental Values: A Place-Based Theory. *Environmental Ethics*. 19(3), 227-245.

Ravetz, J. R. (1999). What is Post-Normal Science? *Futures*, 31, 647-653.

The role of expert societies in the field of politics, environmental protection, culture, and religious life in Ukraine and Belarus. (2014). Kyiv. [In Ukrainian].

Yermolenko, A. M. (1999). *Communicative Practical Philosophy*. Textbook. Kyiv: Libra. [In Ukrainian].

Tetiana Gardashuk

Doctor of Philosophical Sciences, Head of the Department of Logic and Methodology of Science, H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: gardashuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1831-2021>

Scientific, political and communicative aspects of the solution of environmental problems (example of waste management)

Abstract

Reducing the amount of waste and its negative effects on the environment and the quality of human life is one of the global environmental challenges of today, which requires a comprehensive response. The article is dedicated to the analysis of approaches to solving the problem of waste management at the local level since it largely determines the success of problem-solving globally. Waste management is defined as a scientific-political problem since the success of solving depends on scientific justification, expertise, and recommendations, as well as on the understanding of these recommendations by politicians and society in general. The complexity of solving scientific-political problems (issues) is characterized by increasing uncertainty, value burden, high stakes (price), risks and urgency of decisions (Ravetz). It is shown the productivity of engaging local values (A Place-Based Theory), management of the common (Ostrom), and interpretation of the NIMBY phenomenon for the formation of approaches to the development of management and communication strategies in the field of waste management at the local level. The current Russian aggression in Ukraine with its large-scale destructive consequences for the cities, towns, villages and the environment as a whole added new aspects to the problem of waste management and greatly complicated the implementation of previous plans. This calls for a search for effective and integral solutions taking into account the methodological potential of the “Global Principles for Zero Waste Communities” and involvement in the problem solution of all actors and

available tools and taking into account particular characteristics and traditions of communities.

Keywords: *global environmental problem, local level, waste management, communication.*